

*Київський національний університет будівництва і архітектури,***ЗБЕРЕЖЕННЯ ТРАДИЦІЙНОГО ХАРАКТЕРУ СЕРЕДОВИЩА ЯК
СКЛADOVA ПАМ'ЯТКООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В МЕЖАХ
ОХОРОННИХ ЗОН ЗАПОВІДНИКІВ**

Розглянуті особливості пам'яткоохоронної діяльності в охоронних зонах заповідників. Відзначено визначну роль традиційного характеру історичного середовища в справі збереження історико-культурного надбання. Виділено основні характеристики і параметри містобудівного історичного середовища, які слід зберігати. Запропоновано заходи, що можуть практично забезпечити охорону нерухомих пам'яток у комплексі зі збереженням традиційного характеру середовища.

Ключові слова: *традиційний характер історичного середовища, охоронні зони, збереження культурної спадщини, характеристики середовища.*

Історико-культурні заповідники в Україні відіграють важливу роль в збереженні надбань минулого, у духовному розвитку нації та розбудові державності. З минулих часів ми отримали безцінні пам'ятки архітектури та містобудування, в яких матеріалізована історія українського народу, його творчість. Вони є свідками економічного, суспільно-політичного, науково-технічного й культурного розвитку нашого народу, становлять, водночас, невід'ємну частку загальнолюдських цінностей.

Значна кількість історико-культурних заповідників були створені на базі комплексів пам'яток, історичних ансамблів, розташованих в міському середовищі або безпосередньо в середмісті історичних населених місць. Збереження традиційного характеру середовища в охоронних зонах історико-культурних заповідників є важливим напрямом містобудівної та пам'яткоохоронної діяльності. Охоронні зони, що встановлюються навколо заповідників, є частинами міських територій з уже сформованим міським середовищем. Встановлюються ці зони з метою забезпечення належного містобудівного режиму у межах розташування та композиційно-видового впливу об'єктів культурної спадщини. Ці території можна охарактеризувати як форму захисту і збереження нерухокої культурної спадщини шляхом регулювання довкілля. [1]

В Законі України «Про охорону культурної спадщини» термін «традиційний характер середовища» визначається як «історично успадкований вигляд та об'ємно-просторова структура історичного населеного місця». [2]

Збереження традиційного характеру середовища в охоронних зонах заповідників дозволяє одночасно зберегти особливості видового розкриття його об'єктів і територій, створити своєрідну "оправу" для найцінніших "перлин" національного культурного надбання, зберегти дух історичного міста, стилістичну і композиційну єдність території заповідника і оточуючого середовища. Окрім того, цінність історичного середовища є своєрідним носієм естетичної та художньої цінності, матеріальним втіленням духовного життя людини, уособленням спадковості поколінь людей, що проживали і проживають на даній території. Дбайливе відношення до історичного середовища є ознакою шанобливого ставлення до спадку і пам'яті пращурів.

Збереження цінного історичного середовища є важливим завданням кожної цивілізованої держави. Про це неодноразово зазначалось у міжнародних документах ЮНЕСКО, зокрема у Венеціанській хартії (1964р.), Краківській хартії (2000р.), Ризькій хартії (2000р.) тощо. Зазначені питання знайшли своє відображення в Законі України "Про охорону культурної спадщини" та інших національних нормативно-правових актах. Українське суспільство успадкувало першокласні зразки витворів творчого генія людини та сильну вітчизняну школу фахівців у галузі охорони пам'яток, реставрації, історії, архітектури та мистецтвознавства, втім, питання щодо збереження та належного утримання навіть того, що вже визнано світовою спільнотою, на сьогодні залишаються досить гострими.

Виходячи з сучасних умов інтенсивного розвитку містобудівного середовища, особливо в центральних частинах найкрупніших міст України, робить питання збереження та використання традиційного (архітектурно-історичного, ландшафтного тощо) середовища надзвичайно актуальним. Ця актуальність пов'язана в першу чергу з проблемами збереження архітектурно-містобудівної спадщини, запобігання деградації історичного середовища міст, питаннями реконструкції та нового будівництва в охоронних зонах заповідників.

Як вже зазначалось вище, охоронні зони історико-культурних заповідників встановлюються для належного збереження їх надбання. Вони визначаються відповідною науково-проектною документацією (Плани організації території історико-культурних заповідників, Історико-архітектурні опорні плани історичних населених місць та окремо розроблені зони охорони), яка розробляється згідно з законом в порядку, визначеному центральним органом виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини.

Охоронні зони Заповідників є складовою частиною охоронного зонування як містобудівного засобу збереження культурної спадщини. Вони визначаються для створення оптимальних умов огляду пам'яток та ансамблів пам'яток, що

входять до заповідників, забезпечення їх належного функціонування, охорони від вібрацій, забруднень, підтоплення та інших негативних техногенних і природних впливів. В цих зонах запроваджується відповідний режим, що має сприяти збереженню як самих пам'яток, так і їх містобудівного та композиційного значення, збереження історичного середовища пам'яток, виявлення та доцільного використання їх композиційно-художніх якостей, врахування їх містоформуючої ролі.[3]

Найбільш послідовно стратегія збереження історичного середовища та оточення пам'яток розроблена у французькому законодавстві. Вперше збереження прилеглих до пам'ятки територій було введено в практику законом від 25 лютого 1943 р. Цим законом обмежувалось право використання ділянок в радіусі 500 м та встановлювались «поля видимості» пам'яток. Наприклад, на охоронюваних територіях м. Леона у Франції, у відповідності з установленим регламентом стіни, фасади, покрівлі всіх споруд підлягають реставрації із застосуванням традиційних матеріалів, збереженням їхньої первісної фактури та кольору. Також регламентовані пробивка прорізів, використання столярних виробів та засклення, виробів із металоконструкцій та заліза. Віконні заповнення також повинні бути дерев'яними. Технічні установки, кондиціонери, ліфти не повинні бути видимими з охоронних зон. Старовинні вітрини повинні бути збережені у своєму первісному вигляді з оригінальними приладами. Штори та тенти дозволені, якщо сонячне освітлення це виправдовує. Їх колір та місце розташування також узгоджуються. Взагалі заборонена реклама. Вивіски повинні бути виконані в простій манері і розміщуватись перпендикулярно фасаду. Власне, такі деталізовані регламентації дозволяють досить жорстко обмежувати перетворення на історично цінних територіях і сприяють їх повноцінному і тривалому збереженню в аутентичному вигляді.

Існуючі на теперішній час в Україні регламентації містобудівних перетворень і охоронних зонах заповідників є не настільки детальними і містять переважно більш загальні параметри, як то обмеження висотності, змін розпланування тощо.

Захист «оточення» рахується суттєвим компонентом стратегії збереження культурних та природних об'єктів протягом всієї історії реалізації прийнятої у 1972 р. «Конвенції про Охорону Всесвітнього Культурного і Природного надбання». Визнання цілісності культурного надбання і необхідності посилення його захисту лежить в основі встановлення буферних зон навколо об'єктів Всесвітнього надбання. Положення про буферні зони об'єктів було включено в текст Конвенції у 1972 р., і цю ідею підтримала більшість країн-учасників конвенції. Незважаючи на багаторічне удосконалення глобальної стратегії,

націленої на комплексне збереження предметно-просторового наповнення і організації територій об'єктів культурної спадщини, за радянських часів збереження пам'яток розвивалося в рамках локального підходу, без належної уваги до оточуючого історичного середовища.

Справжньою проблемою є те, що національна культурна спадщина українського народу протягом XX століття зазнала страхітливих системних руйнувань. І далеко не останню роль в цьому відігравали та відіграють процеси тотального будівництва. Активні процеси урбанізації у другій половині XX ст., зміна геологічних умов, збільшення транспортного навантаження, збільшення обсягу викидів в атмосферу, підвищення рівня ґрунтових вод, природне старіння значної частини історичної забудови - все це призвело до того, що багато об'єктів нерухомої культурної спадщини стали небезпечними для експлуатації та проживання людей. У незадовільному технічному стані перебувають інженерні споруди і мережі, частина шляхового господарства.

На сьогодні існуючий середовищний аспект в концепції збереження об'єктів культурної спадщини відіграє чи не головну роль в питанні збереження пам'яток заповідників та їх охоронних зон. Збереження історичного або традиційного середовища в такому разі може стати видатним внеском у справу охорони культурних і соціальних цінностей країни й таким чином одночасно сприяти збагаченню світової культурної спадщини в галузі архітектурного та містобудівного мистецтва.

Загрозою для самобутності історичних міст завжди було втручання нової забудови в історичне середовище. Власне, глибока деталізація регламентацій нових містобудівних перетворень, коли у відповідній документації конкретно прописані всі, до найдрібніших, обмеження по характеристикам як об'єктів, так і середовища, дозволяє унеможливити появу в історичних зонах міст дисгармонійних, дисонуючих, чужерідних об'єктів.

Необхідно зазначити, що протягом значного періоду історії пам'ятки архітектури розглядались локалізовано, як витвір автора тощо, без поєднання їх з тими компонентами, що входять в розуміння історичного середовища - культурного ландшафту, історичного розпланування, збереженої парцеляції і як наслідок, не приділялось достатньої уваги необхідності комплексного підходу до їх цілісного збереження. У другій половині XX століття міжнародним професійним співтовариством були розроблені теоретичні основи для кардинальної зміни оціночних пріоритетів і підготовки нової концепції збереження спадщини, що розглядає середовище в якості одного із головних критеріїв цінності пам'ятки.

Охорона історичного середовища, як вже було зазначено, полягає у визначенні чітких регламентацій (обмежень) щодо будь-яких містобудівних

перетворень для таких територій. Визначенню обмежень містобудівних перетворень в охоронних зонах заповідників передують визначення основних характеристик історичного середовища, які підлягають збереженню, тобто визначення його традиційного характеру.

До факторів, що впливають на формування традиційного характеру середовища, слід віднести:

- природні (тип ландшафту, наявність озелених територій, рельєф, рослинність, кліматичні особливості тощо)
- антропогенні (особливості руху і паркування транспорту, життєдіяльності людини тощо).

Формування традиційного характеру середовища відбувалося в різних середовищних аспектах, а саме:

- історико-містобудівних (історичне розпланування, об'ємно-просторова композиція, співмасштабність, парцеляція, щільність забудови, висотність, характер благоустрою)
- архітектурно-естетичних (характер лінії забудови, стилістичне вирішення забудови, поверховість, співвідношення домінант, акцентів і рядової забудови, пластика фасадів, силуетність просторової композиції, будівельні матеріали, типи покрівель, типи і види елементів благоустрою і малих архітектурних форм)
- художніх (кольорове рішення, елементи декору, типи завершень, дизайн елементів архітектурного середовища)
- функціональних (тип функціонального використання, призначення вбудованих приміщень, наявність і характер використання підвалів, цоколів, мансард).

Першим кроком для визначення характеру традиційного історичного середовища є визначення етапів його формування, тобто, виявлення історичного періоду, в який були сформовані основні характеристики збереженої на сьогоднішній день історичної частини міста.

Враховуючи етапи історичного розвитку міст України в формуванні традиційного характеру їх історичного середовища узагальнено можна виділити наступні етапи:

- становлення основних композиційно-ландшафтних якостей території міст (період до початку XVIII століття);
- стихійний розвиток планувальної структури з часів заснування міста (до першої половини XVIII століття);
- регулятивне впорядкування планувальної структури міст (середина XVIII – середина XIX ст.);

- інтенсивний територіальний розвиток епохи капіталізму (середина XIX ст. – початок XX ст.);
- екстенсивний процес урбанізації територій (з середини XX ст.).

Визначення періоду формування традиційного характеру історичного середовища міста в межах охоронних зон заповідників дозволяє наступним кроком проаналізувати параметри, які були притаманні середовищу в саме цей період його існування і є визначальними для формування обмежувальних критерії подальшої містобудівної діяльності на цих територіях.

Традиційний характер середовища є сукупністю параметрів, що визначають (характеризують) елементи забудови і середовища. Ці параметри можуть мати як чисельні показники, так і суто описове визначення. Виявлення традиційних історичних характеристик середовища полягає у чіткому визначенні його параметрів.

Для визначення ключових характеристик містобудівного історичного середовища пропонується враховувати наступні параметри:

- тип розпланувальної композиції – тип композиційної побудови планування історичної території. Характеризується видом планування вулично-дорожньої мережі та інших елементів планувальної структури міста, габаритами вулиць, площ, кварталів. Типи розпланувальної композиції: регулярна, нерегулярна, ландшафтно орієнтована, ортогональна, радіальна, радіально-кільцева, змішана, вільне розпланування.;
- вид архітектурно-просторової композиції – вид архітектурною поєднання і взаємозв'язку всіх елементів містобудівного середовища, які в результаті створюють його завершеність і цілісність. Види архітектурно-просторової композиції середовища: периметральна, периметральна з розривами по фронту, лінійна, рядова, точкова, довільна.;
- парцеляція – розмежування територій на окремі структурні частки (парцели), де в якості парцели виступає історична садиба. Парцеляція характеризується площею садиби (парцели), її габаритами (фронт і глибина), наявністю розмежувальних елементів;
- характер забудови (домінанти, акценти, фонові, рядова забудова, взаєморозташування будівель).;
- щільність забудови, відсоток забудованості – показник, що характеризує інтенсивність використання територій, є співвідношенням між забудованими і незабудованими ділянками території планувального утворення (району, кварталу), вимірюється у відсотках або кв. м на га ;
- планувальний модуль – масштабний показник, що лежить в основі визначення співвідношення окремих розмірів розпланування території, використовується як засіб гармонізації планувальної структури;

- висота, поверховість – фізичні вертикальні розміри будівель і споруд від рівня землі та їх кількість поверхів;
- специфіка рядової забудови - протяжність, характер покрівель, кольорове вирішення, членування фасадів, характерні деталі, види будівельних матеріалів;
- особливості композиційно-видового впливу пам'яток культурної спадщини – наявність і характер видових зв'язків, їх цінність (панорами, силуети, зони видимості, видові точки, видові фронти, видові вісі, зони формування видів тощо);
- масштаб і масштабність забудови – співвідношення фізичних параметрів будівель і споруд та їх частин з розмірами людини і параметрами оточуючого середовища;
- рівень збереженості історичної забудови – співвідношення між загальною кількістю будівель і споруд та історичною забудовою, відсоток історичної забудови, що зберігся до сьогодення;
- морфотипи забудови – характерні типи забудови, що мають історико-культурну цінність, сформовані в певний історичний період (наприклад: малоповерховий розріджений, малоповерховий периметральний, традиційно-різноповерховий, периметрально-компактний тощо);
- особливості ландшафту – основні характеристики, притаманні ландшафту території історичного району, такі як форми рельєфу, водні об'єкти, рослинність тощо;
- характер елементів благоустрою (упорядження), малих архітектурних форм – особливості елементів благоустрою, що притаманні історичному району.

На містобудівному рівні заходами, що можуть практично забезпечити охорону нерухомих пам'яток у комплексі зі збереженням традиційного характеру середовища в охоронних зонах заповідників є:

- дослідження архітектурно-містобудівної спадщини з метою виявлення об'єктів цієї спадщини в охоронних зонах;
- виконання натурних досліджень (історико-архітектурної інвентаризації забудови) охоронних зон;
- проведення наукових досліджень з виявлення причин руйнування та погіршення технічного стану будинків і споруд в охоронних зонах;
- розроблення спеціальної науково-проектної документації з визначеними конкретними жорсткими режимами використання територій та програм консервації, реставрації і пристосування (функціональної адаптації) об'єктів культурної спадщини і пам'яток в охоронних зонах з забезпеченням їх подальшої реалізації.

Література.

1. В. Вечерський. Спадщини містобудування України: Теорія і практика історико-містобудівних пам'яткоохоронних досліджень населених місць. – К.: НДІТІАМ, 2003. – С. 63.
2. Закон України «Про охорону культурної спадщини» від 08.06.2000 №1805-III, ст. 1.
3. ДБН Б.2.2-2-2008 Склад, зміст, порядок розроблення, погодження та затвердження науково-проектної документації щодо визначення меж та режимів використання зон охорони пам'яток архітектури та містобудування. – К.: «Укрархбудінформ», 2008. – 14 с.

Аннотация

Рассмотрены особенности памятниковоохранной деятельности в охранных зонах заповедников. Отмечена определяющая роль традиционного характера исторической среды в деле сохранения историко-культурного наследия. Выделены основные характеристики и параметры градостроительной исторической среды, которые следует сохранять. Предложены меры, которые могут практически обеспечить охрану недвижимых памятников в комплексе с сохранением традиционного характера среды.

Ключевые слова: традиционный характер исторической среды, охранные зоны, сохранения культурного наследия, характеристики среды.

Annotation

The Heritage's peculiarities in buffer zones of reserves are considered. The prominent role of the historical environment traditional style on historical and cultural heritage conservation is noticed. The main properties and parameters of urban historical environment to be preserved are highlighted. The actions for monuments among the environment's traditional style preservation providing are proposed.

Keywords: traditional historical style of environment buffer zones, conservation of cultural heritage, environment properties.